

УДК: 342.4:330.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.59>

ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК ТА КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД

Касинець С.І.,

аспірант кафедри конституційного права

та порівняльного правознавства

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Касинець С.І. Економічний порядок та конституційний лад.

Вказується, архітектура сучасної держави та її соціально-економічний розвиток базуються на двох основоположних категоріях - конституційному ладі та економічному порядку. Ці категорії утворюють комплексну систему взаємозалежних відносин: з одного боку, норми конституції окреслюють правове поле для економічної діяльності, а з іншого - економічні процеси впливають на втілення конституційних принципів і дотримання прав громадян.

У статті досліджується взаємозв'язок між конституційним ладом та економічним порядком як фундаментальними категоріями, що визначають архітектуру сучасної держави. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння сутності конституційного ладу та його співвідношення з категоріями «державний лад» і «суспільний лад». Висвітлено особливості конституційно-правового регулювання економічних відносин та роль конституції у формуванні економічної системи держави. Обґрунтовано, що конституційний лад передбачає не лише формальне конституційне оформлення державно-суспільних відносин, але й обов'язкове визнання державною владою своєї обмеженості правом та суверенного права народу на здійснення влади. Досліджено трансформацію ролі держави в економічній сфері та її відображення в сучасних конституціях, зокрема щодо захисту конкуренції, протидії монополізації, підтримки національного виробника та забезпечення соціальної спрямованості економічної політики. Розглянуто особливості становлення економічної системи України в контексті переходу від планово-командної до ринкової економіки та необхідність формування такої економічної моделі, яка б відповідала національним особливостям. Підкреслено важливість забезпечення балансу між економічною свободою та державним регулюванням, між приватними економічними інтересами та суспільним благом. Визначено, що ефективність конституційно-правового регулювання економічних відносин залежить від врахування національних особливостей та історичних умов розвитку держави при формуванні економічної моделі та механізмів її правового забезпечення.

Ключові слова: конституційний лад, економічний порядок, економічна система, конституційна економіка, державне регулювання.

Kasynets S.I. Economic order and constitutional order.

It is indicated that the architecture of the modern state and its socio-economic development are based on two fundamental categories - the constitutional order and the economic order. These categories form a complex system of interdependent relations: on the one hand, the norms of the constitution outline the legal field for economic activity, and on the other - economic processes affect the implementation of constitutional principles and observance of citizens' rights.

The article examines the relationship between the constitutional order and the economic order as fundamental categories that determine the architecture of the modern state. Theoretical approaches to understanding the essence of the constitutional order and its relationship with the categories «state order» and «social order» are analyzed. The features of the constitutional and legal regulation of economic relations and the role of the constitution in the formation of the economic system of the state are highlighted. It is substantiated that the constitutional system provides not only for the formal constitutional registration of state-social relations, but also for the obligatory recognition by the state authorities of their limitation by law and the sovereign right of the people to exercise power. The transformation of the role of the state in the economic sphere and its reflection in modern constitutions are studied, in particular regarding

the protection of competition, combating monopolization, supporting the national producer and ensuring the social orientation of economic policy. The peculiarities of the formation of the economic system of Ukraine in the context of the transition from a planned-command to a market economy and the need to form an economic model that would correspond to national characteristics are considered. The importance of ensuring a balance between economic freedom and state regulation, between private economic interests and the public good is emphasized. It is determined that the effectiveness of constitutional and legal regulation of economic relations depends on taking into account national characteristics and historical conditions of the state's development when forming an economic model and mechanisms for its legal support.

Key words: constitutional order, economic order, economic system, constitutional economy, state regulation.

Постановка питання. Конституційний лад та економічний порядок є фундаментальними категоріями, що визначають архітектуру сучасної держави та її соціально-економічного розвитку. Їх взаємозв'язок та взаємообумовленість формують складну систему відносин, де конституційні норми встановлюють правові межі економічної діяльності, а економічні процеси, своєю чергою, впливають на реалізацію конституційних принципів та забезпечення прав громадян.

В умовах глобалізації та посилення економічної інтеграції особливої актуальності набуває дослідження механізмів взаємодії конституційного ладу та економічного порядку. Ця взаємодія проявляється через систему конституційно-правових норм, що регулюють економічні відносини, встановлюють принципи господарської діяльності та визначають межі державного втручання в економіку.

Сучасний етап розвитку держави характеризується пошуком оптимального балансу між забезпеченням економічної свободи та необхідністю державного регулювання економічних процесів. Цей баланс повинен відображатися у конституційних нормах, які мають створювати правову основу для ефективного функціонування ринкової економіки при одночасному захисті суспільних інтересів та забезпеченні соціальної справедливості.

Метою дослідження є аналіз теоретичних та практичних аспектів взаємозв'язку конституційного ладу та економічного порядку, визначення механізмів їх взаємовпливу та розробка рекомендацій щодо оптимізації конституційно-правового регулювання економічних відносин в сучасних умовах.

Теоретичну основу дослідження складають праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі конституційного права та економічної теорії. Фундаментальні аспекти конституційного ладу розглядаються в роботах Д.М. Белова, М.В. Савчина, О.В. Скрипнюка, В.Л. Федоренка, які досліджують його сутність, структуру та принципи функціонування. Економічний порядок як об'єкт наукового аналізу представлений у працях В. Ойкена, Ф. Бема, Л. Ерхарда, які заклали теоретичні основи розуміння взаємозв'язку правових та економічних інститутів.

Питання взаємодії конституційного права та економіки детально досліджували Дж. Б'юкенен, Р. Познер, Г. Бреннан, які розвинули концепцію конституційної економіки та обґрунтували необхідність аналізу економічних наслідків конституційно-правових рішень. У вітчизняній науці ці питання розглядаються в роботах П.Ф. Гураля, А.А. Ковальчука, В.М. Шаповала, які досліджують особливості конституційно-правового регулювання економічних відносин в умовах трансформації економічної системи України.

Виклад матеріалу дослідження. Трансформація сучасного конституціоналізму та інтенсивні державотворчі процеси в Україні спонукають до поглибленого теоретико-правового аналізу базових конституційних категорій. Центральне місце серед основоположних понять сучасного конституціоналізму належить категорії «конституційний лад», яка потребує комплексного наукового дослідження її змісту та сутнісних характеристик.

Насамперед відзначимо, сучасна конституційно-правова доктрина проводить чітке розмежування між поняттям «конституційний лад» та категоріями «суспільний лад» і «державний лад», які були характерними для радянської правової науки та законодавства [1, с. 35-36]. Так, у своїх наукових працях В.Ф. Погорілко розкриває конституційний лад як систематизовану сукупність суспільних відносин, які закріплені та захищені нормами конституції та законодавчих актів, що ґрунтуються на ній [2, с. 100]. На думку Ю.С. Шемшученка, сутнісною характеристикою конституційного ладу є особливий різновид конституційно-правових відносин, що відображає досягнутий рівень розвитку державних та суспільних інститутів [3, с. 11]. Скоріш за все, саме тому, сучасна юридична наука

відзначає еволюційний характер формування поняття конституційного ладу, що відбувалося через розвиток та трансформацію категорій суспільного та державного ладу [4, с. 8–11], у тому, у найбільш широкому розумінні конституційний лад представляє собою цілісну систему правовідносин, що виникають на основі конституції та отримують в ній своє нормативне закріплення [5, с. 50].

Важливо розмежовувати поняття конституційного та державного ладу, оскільки вони мають різний обсяг та зміст. Державний лад є більш вузькою категорією, тоді як конституційний лад обов'язково передбачає існування в державі конституції як основного закону. Сутнісними характеристиками конституційного ладу виступають принципи народного суверенітету, виборності органів влади, розподілу державної влади, а також непорушності фундаментальних прав і свобод людини. Натомість державний лад може функціонувати і без дотримання всіх цих принципів [6, с. 102].

Конституційний лад є невід'ємною складовою суспільного ладу та охоплює ті його аспекти, які отримують конституційне регулювання, реалізацію та охорону. По суті, конституційний лад можна розглядати як конституційно регламентовану частину суспільного устрою¹. Історичний аналіз розвитку конституційного законодавства демонструє, що воно охоплює лише окремі елементи суспільного ладу. Це спонукає науковців до пошуку специфічних конституційно-правових характеристик суспільного ладу. При цьому роль конституційного законодавства виходить за межі простого закріплення владних відносин. Влада здійснює регулюючий вплив на всі компоненти суспільного ладу, відображаючи його основні характеристики, і водночас сама є його структурним елементом [7, с. 25].

За своєю сутністю і з позицій свого генезису конституційний лад виступає насамперед системою заснованих на праві і регламентованих законом інститутів, які визначають фундаментальні основи взаємодії держави, суспільства і громадянина [8]. При цьому, О.В. Прієшкіна наголошує, що сам факт конституційного оформлення державно-суспільних відносин не є достатнім для формування конституційного ладу; ключовою передумовою його становлення виступає безумовне визнання державою правових обмежень своєї влади та народного суверенітету [9, с. 94].

Своєрідну «платформу» конституційного ладу, стверджує К.О. Плавшук, утворюють норми права, що закріплюють і регулюють статус конституційно-правових суб'єктів та визначають їх діяльність. Саме ці норми і є засадами конституційного ладу. Засади конституційного ладу – це ключові конституційно-правові принципи, які визначають і закріплюють найважливіші основи правового статусу суб'єктів конституційно-правових відносин [8].

Відзначимо, на наш погляд, однією з особливостей конституційного ладу є те, що він передбачає не лише формальне конституційне оформлення державно-суспільних відносин, але й обов'язкове визнання державною владою своєї обмеженості правом та суверенного права народу на здійснення влади. Це створює фундаментальні засади для розвитку демократичної, правової держави та громадянського суспільства. При цьому, саме економічна система держави як складова конституційного ладу відображає базові принципи організації господарської діяльності та економічних відносин у суспільстві. Вона включає конституційне закріплення форм власності, принципів економічної свободи та підприємництва, механізмів державного регулювання економіки, гарантій соціально-економічних прав громадян. Важливо, що економічна система в рамках конституційного ладу повинна забезпечувати баланс між ринковою свободою та соціальною справедливістю, між приватними економічними інтересами та суспільним благом.

Трансформаційний шлях України відрізняється від інших східноєвропейських держав тим, що паралельно з подоланням тоталітарного минулого відбувається процес відновлення національної державності. У контексті переходу від планово-командної економіки постає завдання не просто впровадження ринкових механізмів, а й формування цілісної економічної системи, яка б відповідала національним особливостям. Ефективність різних економічних моделей суттєво варіюється залежно від конкретних умов їх впровадження в різних країнах. Тому для України критично важливим є вибір такої економічної системи, яка була б органічно сумісною з українською ментальністю та могла стати надійним фундаментом для розбудови національної економіки. При цьому необхід-

¹ Аналіз практики Конституційного Суду України виявляє неоднозначність у трактуванні змісту та структурного розміщення основ конституційного ладу в Конституції України. В різних рішеннях Суд демонструє відмінні підходи до цього питання. Так, в одному випадку орган конституційної юрисдикції обмежує принципи конституційного ладу положеннями розділу I «Загальні засади», тоді як в іншому - розширює їх розуміння, включаючи також положення розділів III «Вибори. Референдум» та XIII «Внесення змін до Конституції України».

но враховувати специфічні виклики, успадковані від радянського періоду, зокрема критичний стан екологічної ситуації, значно погіршений наслідками Чорнобильської катастрофи [10, с. 6].

За твердженням К.А. Бабенко, економічна система тлумачиться як сукупність основних форм власності й економічної (господарської) діяльності. Таким чином, підходячи до питань визначення ролі та впливу Конституції України на розвиток суспільного ладу України, маємо звертатись до проблематики конституційних основ розвитку економічної системи. Причому важливість та серйозність цієї теми зумовлюється не тільки тими об'єктивними проблемами правового забезпечення розвитку економічних відносин, які ми спостерігаємо в сучасній Україні, але й тим, що, на думку багатьох фахівців, саме економічну систему слід вважати «основним системоутворючим елементом суспільного ладу». Більше того, стверджує вчений, на сьогоднішній день в системі науки конституційного права окремі дослідники навіть виділяють таку специфічну галузь як «конституційна економіка», предметом дослідження якої є вивчення принципів конституційної організації економічних відносин, а також впливу конституційного права на розвиток економічної системи. При цьому зв'язок між нормами конституції та розвитком економічних відносин існує не лише на теоретичному, але й на практичному рівні, оскільки конституції можуть як сприяти економічному розвитку, так і навпаки – стримувати його, консервувати регресивні форми економічних відносин [11].

Успішна трансформація та функціонування економічної системи потребує створення ефективних правових механізмів, які забезпечують дотримання всіма учасниками суспільних відносин встановлених державою норм і правил. В період трансформації саме держава виступає ключовим суб'єктом, що забезпечує перехід суспільства до нової якості економічних відносин. При цьому державно-правове регулювання економічної системи передбачає одночасне посилення ролі держави та підвищення рівня правової регламентації суспільних відносин. В цих умовах особливого значення набуває конституційне право, насамперед його основне джерело - Конституція. Вона закріплює фундаментальні засади економічної системи країни та принципи функціонування економічного механізму, відображаючи при цьому інтереси різних соціальних груп та визначаючи їх правовий статус, права та обов'язки в системі суспільного виробництва [12, с. 33]. В. Тацій слушно підкреслює, що для справжніх демократичних перетворень в українському суспільстві, його економічній та правовій сферах, необхідна принципово нова державна правова політика. У її центрі має бути людина та громадянин як ключовий учасник громадянського суспільства, рушій економічного розвитку та головний суб'єкт приватноправових відносин [13, с. 17].

Як пише І.С. Пустовалова, починаючи з конституцій третього покоління, прийнятих наприкінці Другої світової війни, дотепер економічна політика держави займає значне місце в структурі основних законів, де відзначається наявність спеціальних глав і розділів. стало загальним правилом. Сучасні конституції, незалежно від форми держави та ступеня їх економічного розвитку: визначають цілі та завдання економічної політики держави; встановлюють пріоритети економічної політики держави та її окремих підвидів; визначити ключові галузі економіки, які потребують державної підтримки; визначаючи межі втручання держави в економічну систему; закріплюючи ініціативу держави в економічній сфері, обов'язковість наявності економічної політики держави; забезпечуючи окремі найважливіші інструменти державної економічної політики; створюючи інституційний механізм розробки та реалізації економічної політики держави [14, с. 74].

За вірним спостереженнями К.А. Бабенка, закріплення засад економічного устрою в конституціях є поширеною практикою сучасних держав, хоча в різних країнах відповідні розділи можуть мати відмінні назви. Дослідник відзначає, що на конституційному рівні відбулася трансформація державної ролі в економічній сфері - держава набула більшої активності та нових регуляторних повноважень. Зокрема, це стосується захисту конкуренції, протидії монополізації, підтримки вітчизняних виробників, стимулювання економічного зростання, регулювання розподілу доходів та впровадження соціально орієнтованої бюджетної політики. Таким чином, включення до нових конституцій положень щодо регулювання економічних відносин стало закономірним наслідком загальносуспільних змін у багатьох країнах світу [11].

На думку М.В. Савчина, економічна система як складова конституційного ладу тісно пов'язана з реалізацією принципів економічної свободи та особливостями правового регулювання в Україні. Дослідники Е. де Сото, Р. Патнем, М. Розенфельд та А. Шайо відзначають, що на процес демократичного формування правил, які окреслюють межі економічної свободи, суттєво впливають суспільний менталітет, соціальні структури та діючі процедури. Модель економічної системи формується відповідно до історичного типу суспільства та його структур, забезпечуючись відповідними

правовими інструментами. При цьому Конституція, будучи відкритою та гнучкою системою, встановлює лише загальні рамки такого регулювання [15, с. 8].

У механізмі правового регулювання економічних відносин конституційне право відіграє визначальну роль, що відображає загальний вплив права на розвиток економічного фундаменту суспільства. Саме конституційно-правові норми закріплюють засадничі інститути та принципи економічної системи. Серед них - різноманітні форми і види власності, базові засади конституційно-правового регулювання економічних відносин, правові режими ключових об'єктів власності, а також принципи формування, розмежування та розпорядження матеріальними ресурсами [16, с. 19].

Економічні відносини та організація економічного життя становлять фундаментальний рівень функціонування суспільства. Від їх характеру значною мірою залежать соціальні, політичні та ідеологічні відносини, хоча існує й зворотний вплив у цій складній діалектичній взаємодії. Конституційно-правове регулювання економічної діяльності є ключовим елементом конституційного ладу, хоча багато науковців вказують на складність точного визначення його змісту. Економічний устрій посідає центральне місце серед предметів конституційного регулювання, оскільки економіка як базис суспільства визначає напрями розвитку його політичних та інших інститутів [17, с. 166].

Висновки. Отже, на наш погляд, конституційний лад та економічний порядок перебувають у тісному взаємозв'язку, формуючи фундаментальні засади функціонування держави. Конституція не лише встановлює правові рамки економічної діяльності, але й закріплює базові принципи економічної системи, включаючи форми власності, механізми державного регулювання та гарантії соціально-економічних прав громадян.

При цьому, особливого значення набуває роль конституційного права у регулюванні економічних відносин в умовах трансформації суспільства. Сучасні конституції відображають тенденцію до посилення ролі держави в економічній сфері, закріплюючи її регуляторні функції у сферах захисту конкуренції, протидії монополізації, підтримки національного виробника та забезпечення соціальної спрямованості економічної політики.

Ефективність конституційно-правового регулювання економічних відносин залежить від здатності забезпечити баланс між економічною свободою та необхідністю державного регулювання, між приватними інтересами та суспільним благом. При цьому важливо враховувати національні особливості та історичні умови розвитку держави, оскільки саме вони визначають специфіку формування економічної моделі та механізмів її правового забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму. *Монографія*. В. Березний: РК «Євростандарт», 2011. 400 с.
2. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: *Підручник* / За заг ред. проф. В.Ф. Погорілка. К.: Наукова думка; Прецедент, 2006. 330 с.
3. Конституційне право України. Академічний курс: *Підручник*: У 2 т. Т. 2 / За заг. редакцією Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 531 с.
4. Тодька Ю.Н. Основы конституционного строя. Х.: Факт, 1999. 221 с.
5. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм. К.: Юрінком Інтер, 2005. 300 с.
6. Белов Д.М. Реформування конституційного ладу: позитиви та негативи. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 101–105.
7. Белов Д.М. Конституційний лад, як основний елемент конституціоналізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2011. Випуск 17. С. 24–28.
8. Плавшук К.О. Основні підходи до розуміння сутності конституційного ладу. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14403/1/Pavshuk_23-24.pdf.
9. Прієшкіна О.В. Основы конституційного ладу в системі Конституції України. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 93-96.
10. Грабинський І. Сучасні економічні системи. *Навчальний посібник*. Львів. 1997. 115 с.
11. Бабенко К.А. Конституційні основи розвитку економічної системи України. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/211-konstitutsijni-osnovi-rozvitku-ekonomichnoji-sistemi-ukrajini.html>.
12. Добродумов П.О. Конституційно-правові основи економічної системи України. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 12. С. 32–39.

13. Тацій В.Я. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини — головний конституційний обов'язок демократичної, правової, соціальної держави. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4 (23). С. 17–19.
14. Пустовалова І.С. Конституція як регулятор економічної політики держави. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Випуск 34, 2022. С. 63–74.
15. Конституційні засади економічної системи України: *монографія* / В.А. Устименко, Р.А. Джабраїлов, В.М. Кампо, Р.О. Коваленко, М.В. Савчин / НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток», 2011. 258 с.
16. Добродумов П.О. Конституційна економіка як об'єкт дослідження. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2010. 1(3). С. 18–23.
17. Задихайло Д.Д. Питання конституційно-правового закріплення засад економічної системи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 1 (12). 2013. С. 166–185.
18. Белов Д.М. Відображення нормами інституту основ конституційного ладу реальних суспільних відносин у державі: порівняльно-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 341–343.